

تاریخچه کتاب و کتابخانه در ایران

(۲۰)

رکن‌الدین همایونفرخ

- ۳۶۲ - کتابخانه مدرسه فخریه (مروی) تهران : فخرالدوله حاکم مرو سال ۱۲۴۰ هـ. در تهران مدرسه‌ای ساخت و برای اداره آن موقوفات بسیاری وقف کرد و چون بخان مروی معروف بود این مدرسه نیز بمدرسه مروی شهرت یافت. کتابخانه‌ای برای این مدرسه فراهم آورد که هم‌اکنون برجاست و بیش از دوهزار جلد کتاب خطی دارد در میان کتابهای کتابخانه مروی نسخه‌های نفیس و نادر بسیار است از جمله نسخه‌ایست از خمسه نظامی که مجالسی از نقاشی اثر قلم کمال‌الدین بهزاد را دارد و از نفایس جهان بشمار است. هم‌چنین نسخه‌هایی در علوم ریاضی دارد که بسیار قابل توجه و گرانقدر است.
- ۳۶۳ - کتابخانه مدرسه سلطانی کاشان : این مدرسه از بناهای قرن سیزدهم هجری است و بنائی عظیم و مجلل دارد این مدرسه کتابخانه‌ای بزرگ داشت و صبای کاشی ملک‌الشعراي فتح‌علیشاه در تاریخ بنای این مدرسه قطعه‌ای سروده است.
- ۳۶۴ - کتابخانه مدرسه آقا . کاشان : از بانی این مدرسه اطلاعی بدست نویسنده نرسیده ولی سال بنای مدرسه ۱۲۶۸ هـ. است مدرسه‌ای بزرگ و قابل توجه است. کتابخانه این مدرسه هم اکنون موجود است.
- ۳۶۵ - کتابخانه مدرسه پای قلعه . اصفهان : این مدرسه هم از مستحدثات صدراعصفهانی است اطراف صحن مدرسه را با کاشی‌های هفت‌رنگ زینت داده‌اند کتیبه این مدرسه بخط ثلث است که تاریخ بنای آن ۱۲۱۷ هـ. را دارد کتابخانه این مدرسه نیز برای طلاب علوم دینی قابل توجه و مورد استفاده است.
- ۳۶۶ - کتابخانه حاج ملاهادی سبزواری . سبزواری : حاج هادی فرزند ملا مهدی متخلص باسرار ، از بزرگان علمای کلامی و فلاسفه اخیر بشمار است. در حدود سی تألیف دارد. این دانشمند عالیقدر در سبزواری مدرسه بزرگی بهمت خود ساخت و وجود او در سبزواری سبب گردید که سبزواری بصورت دارالعلم درآید و از اطراف و اکناف ایران دانش‌پژوهان و طالب‌علمان بطرف سبزواری رهسپار شوند. حاجی هادی سبزواری کتابخانه بزرگی نیز برای مدرسه خود فراهم آورد که هم‌اکنون نیز باقی است.
- ۳۶۷ - کتابخانه میرزا ابوالقاسم قائم‌مقام فراهانی : او مردی دانشمند و نویسنده‌ای ارجمند و شاعری توانا بود و ثنائی تخلص میکرد. بطوریکه در مقدمه این عصر یاد کردیم او وزیر عباس میرزا بود و سالها نیز وزارت و صدارت محمد شاه قاجار را برعهده داشت و سرانجام بدست اسمعیل قرچه داغی در روز ۳۰ صفر ۱۲۵۱ دریاغ نگارستان شهید شد.
- کتابخانه قائم‌مقام از کتابخانه‌های معروف بود که پس از قتلش بدست تاراج رفت. هنوز نسخه‌های نفیس از کتابخانه او در کتابخانه‌های خصوصی موجود است.

۳۶۸ - کتابخانه مدرسه صدر . تهران : میرزا شفیع صدراعظم فتحعلیشاه مردی ادب دوست بود و مدرسه صدر تهران را او ساخت و برای این مدرسه کتابخانه معظمی بنیاد نهاد هم اکنون نیز آثاری از آن باقی است . میرزا شفیع مدتی کتابدار کتابخانه محمود میرزا فرزند فتحعلیشاه بوده است .

۳۶۹ - کتابخانه محمود میرزا قاجار . تهران : محمود میرزا پسر فتحعلیشاه از مردان دانش پژوه و شیفتگان شعر و ادب فارسی بود او بسال ۱۲۱۴ تولد یافته و تا سال ۱۲۸۰ در قید حیات بوده است . او سالیان دراز حکومت نهاوند را داشته است . او شاعر بود و شعر می سرود و محمود تخلص میکرد . تذکره ای نوشته که بنام تذکره محمود معروف است . از تذکره محمود بخط مصنف نسخه ای در کتابخانه این بنده نویسنده موجود است . دواثر دیگر بنام بیان محمود و خرقه محمود داشته است . کتابخانه محمود میرزا از کتابخانه های معروف دوران قاجار است . میرزا ابوالحسن متخلص به امید نهاوندی از شاعران دوران قاجار که دیوانی مدون دارد سالها کتابدار کتابخانه محمود بوده است . کتابهای کتابخانه محمود بعداً در تملک عبدالصمد میرزا درآمد و قسمتی نیز بکتابخانه های خصوصی دیگر منتقل شد از جمله نسخه های نفیس کتابخانه محمود میتوان از دیوان صائب تبریزی بخط خود صائب یاد کرد که اینک در تملک کتابخانه مجلس شورای ملی است و بشماره ۱۰۰۰۷ ثبت است .

۳۷۰ - کتابخانه عبدالصمد میرزا عزالدوله : عبدالصمد میرزا عزالدوله از کتاب بازان بنام ایران بوده است چنان شیفته و عاشق کتاب بود که بشهرهای مختلف مسافرت میکرد و نسخه های خطی را به بهای گران خریداری میکرد ابوالمعالی میرعلی شیرازی ملقب به شمس الادبا سالها کتابدار عبدالصمد میرزا بود . ابوالمعالی از خوشنویسان کم نظیر نستعلیق دوران قاجار بوده است . از کتابهای کتابخانه او نسخ نفیسی نصیب کتابخانه مجلس شورای ملی گردیده است از جمله دیوان ابن یمین هم عصر شاعر که پانزده هزار بیت شعر دارد و شاهنامه ای که در زمان شاه تهماسب اول تحریر یافته و دارای ۵۹ مجلس نقاشی از کارهای مکتب هرات است . هم چنین نویسنده نسخه هایی از کتابخانه او در تملک دارد که بخط مشاهیر خوشنویسان مانند میراحمد نیریزی و میرعلی تبریزی است .

۳۷۱ - کتابخانه مدرسه رکن الملک . اصفهان : رکن الملک حاج میرزا سلیمان شیرازی در گذشته بسال ۱۳۳۱ هـ . از مردان نیکنام و شاعران و سخنوران بوده که مدتها در زمان ناصر الدین شاه حکومت فارس را داشته و سالها نیز سمت مثنوی گری ظل السلطان برعهده او بوده است . مدت ، زمانی نیز به نیابت حکومت اصفهان منصوب شد . او به دانشمندان و ارباب ادب بسیار توجه میکرد و خود او نیز مجله الاسلام را مینوشت او در شعر خلف تخلص میکرد و این بمناسبت نسبت او به جدش خلف بیگ سفره چی بوده است . او بسال ۱۳۴۱ در گذشت و در آرامگاهی که نزدیک مدرسه و مسجدش نزدیک تخت پولاد ساخته بود بخاک سپرده شد . مدرسه رکن الملک از بناهای بنام وشهیر اوائل قرن چهاردهم هجری است . کتابخانه این مدرسه نیز قابل توجه بوده است .

۳۷۲ - کتابخانه امین خلوت : امین خلوت مردی صاحب ذوق بود و کتابخانه ای نفیس فراهم آورد و برای اینکه کتابهای ارزنده ای برای کتابخانه اش فراهم آورد بطوریکه مشتری شاعر هم عصرش در قطعه شعری آورده چهارده نفر خوشنویس را در اختیار گرفته بود که از کتابهای مورد علاقه اش بخط خوش رونویس میکردند . برای نمونه میتوان از نسخه دیوان امیرمعزی که ۱۳۳۰۰ بیت شعر دارد و بشماره ۱۳۲۶۵ کتابخانه مجلس شورای ملی ثبت است یاد کرد .

۳۷۳ - کتابخانه حاج شیخ فضل الله نوری : آقا شیخ فضل الله نوری وارث کتابخانه‌ای بزرگ بود و پس از مرگش کتابها به وراثت تقسیم شد و قسمت مهمی از آن به تملک کتابخانه مجلس شورای ملی درآمد و این کتابها بیشتر نسخ نفیس است .

۳۷۴ - کتابخانه نوری : نوری نویسنده کتاب مستدرک کتابخانه قابل توجهی داشت و کتابهای گرانقدری برای کتابخانه او نوشته اند از جمله میتوان کتاب کشف الحجة المحجة لثمر المهجه را یاد کرد که بسال ۱۲۸۰ نوشته اند .

۳۷۵ - کتابخانه مدرسه سید : بانی این مدرسه حجة الاسلام شفتی بود که آن را بسال ۱۳۱۱ هـ ساخت و در سال ۱۳۵۵ بنای مدرسه را پایان آورد . حجة الاسلام شفتی خود نیز کتابخانه‌ای داشت که از آن یاد خواهیم کرد . برای مدرسه نیز کتابخانه قابل توجهی دائر کرد .

۳۷۶ - کتابخانه رکن الدوله : محمد تقی میرزا رکن الدوله کتابخانه قابل توجهی داشته است .

۳۷۷ - کتابخانه حاج ملاعلی کنی . تهران : حاج ملاعلی کنی از اکابر دوره ناصری است در لغت و فقه و اصول و حدیث و تفسیر و علم رجال تبحر داشت تألیفات متعدد دارد کتابخانه حاج ملاعلی کنی از کتابخانه‌های معروف دوران ناصری است که پس از او در خانواده‌اش بیجا مانده است .

۳۷۸ - کتابخانه حاج میرزا محمد حسن آشتیانی : آشتیانی از فحول علما و مجتهدین دوره ناصری است . کتابخانه آشتیانی در میان علما و مشاهیر دوران اخیر شهرتی داشته است .

۳۷۹ - کتابخانه مزار هفده تن . گلپایگان : در این مزار مقدس کتابخانه‌ای وجود دارد که دارای چهار هزار جلد کتاب خطی است و این کتابها قبلا وقف کتابخانه‌های مدارس بوده که از میان رفته‌اند و کتابها به این مزار منتقل شد و هم اکنون موجود است .

۳۸۰ - کتابخانه سید علانور . گلپایگان : در این بقعه مقدس نیز کتابخانه‌ای هست که در حدود سه هزار جلد کتاب دارد این مقدار کتاب خطی قابل توجه است .

۳۸۱ - کتابخانه مدرسه ابراهیم خان ظهیر الدوله در کرمان : ظهیر الدوله در کرمان بسال ۱۲۳۲ هـ . مدرسه‌ای بنا کرد و در این مدرسه کتابخانه‌ای وجود دارد که در آن هزار و پانصد جلد کتاب موجود است .

۳۸۲ - کتابخانه میرزای تنکابنی : میرزا طاهر تنکابنی فرزند میرزا فرج الله از شاگردان نامی میرزای جلوه بود و در مدرسه عالی سیهسالار تدریس میکرد این دانشمند عالیقدر که از متکلمان مشهور دوران اخیر است بسال ۱۳۲۰ درگذشت . کتابهای کتابخانه این دانشمند بیشتر کتب حکمی و فلسفی بود که میرزا بر اغلب آنها حواشی نوشته است . کتابهای کتابخانه او بکتابخانه مجلس شورای ملی فروخته شد .

۳۸۳ - کتابخانه ناظم الاطباء : میرزا علی اکبر کرمانی ملقب به ناظم الاطباء نفیسی مؤلف فرهنگ نفیسی و فرهنگ فرنودسار . پدر دانشمند فقید سعید نفیسی کتابخانه قابل توجهی داشت که پس از مرگش بفرزند عالیقدرش استاد سعید نفیسی رسید .

۳۸۴ - کتابخانه ملامحمد صالح فرشته . قزوین : ملامحمد صالح از بزرگان علما و مؤلفان قرن سیزدهم است و از جمله تألیفات او باید از کتاب بحر العرفان فی تفسیر القرآن در پانزده مجلد یاد کرد کتابخانه بزرگی در قزوین فراهم آورد و قبل از مرگش آنرا وقف عام کرد و هم اکنون پابرجاست .

۳۸۵ - کتابخانه منجم باشی اصفهان : محمدحسین تفرشی معروف به منجم باشی کتابخانه‌ای از کتابهای نفیس نجوم و ریاضی و هیأت فراهم آورده بود . از جمله نسخه‌گرانهائی از زیج الغیبیگی داشت که با بسیاری از کتابهای دیگرش نصیب کتابخانه آقای فخرالدین نصیری امینی گردیده است .

۳۸۶ - کتابخانه صدراعظم نوری - تهران : صدراعظم نوری نیز کتابخانه قابل توجهی داشته و در پشت کتابهای متعلق بکتابخانه‌اش یادداشت و مهر کرده است از جمله نسخه نفیس مقالات خواجه عبدالله انصاری بخط میرعماد را میتوان یاد کرد . این نسخه اینک متعلق بکتابخانه آقای ادیب برومند است .

۳۸۷ - کتابخانه مسجد جامع طیس : در مسجد جامع طیس کتابخانه معظمی از قرن هفتم وجود داشت که متأسفانه در سال ۱۳۲۹ ه . هنگامیکه نایب‌حسین کاشی یابی به طیس حمله کرد این کتابها را غارت کرد و با آتش کشید این کتابخانه در حدود هشت هزار جلد کتاب مخطوط نفیس داشته است .

۳۸۸ - کتابخانه خونساری اصفهان : سید محمد خونساری مؤلف روضات الجنان کتابخانه معظمی فراهم آورده بود که اینک درخاندان آن دانشمند فقید باقی است . نسخه‌های متعددی از آثار سید محمد باقر خونساری که بخط او می‌باشد و همچنین از آثار خاندان او در کتابخانه آقای فخرالدین نصیری امینی موجود است و نمونه‌ای از خط والد او را در صفحه ۱۰۰ کتاب لمعة النور والاضیاء آورده‌اند .

۳۸۹ - کتابخانه سپهر . تهران : میرزا تقی ملقب به لسان‌الملک و متخلص به سپهر مؤلف ناسخ‌التواریخ و براهین‌العجم فی قوانین‌المعجم پس از درگذشتش کتابخانه نفیسی را که فراهم آورده بود بنا بوصیت بفرزندش عباسقلیخان سپهر واگذاشتند ولیکن این کتابخانه پس از او دبری نیافتد و کتابهای آن متفرق شد .

۳۹۰ - کتابخانه بالاخیابانی . مشهد : مرحوم شیخ عبدالحسین بالاخیابانی در مشهد کتابخانه معظمی فراهم آورده بود که بیش از دو هزار جلد کتاب مخطوط نفیس داشت که اکثر آنها بخطوط مصنفان و مؤلفان آنها بودند . این کتابخانه پس از درگذشت بالاخیابانی به کتابخانه ملی ملک فروخته شد .

۳۹۱ - کتابخانه مرحوم امام جمعه . کرمانشاه : این کتابخانه را اولاد و اخفاد آقا باقر بهبهانی جمع‌آوری کردند و کتابهای این کتابخانه اکثراً نایاب و نادرند لیکن بیشتر آنها در علم فقه و حدیث و اصول نگاهشته شده‌اند . از جمله کتابهای نفیس این کتابخانه جلدی از مجلدات الوافی صفدی بخط خودش بود که اکنون در تصرف آقای حکمت آل‌آقاست .

۳۹۲ - کتابخانه ذوالریاستین . شیراز : حاج محمدحسین ذوالریاستین متخلص به حسینی مصنف مثنویهای اشترنامه و الهی‌نامه حسینی مردی عارف و فاضل بود . کتابخانه او در شیراز شهرتی داشت این کتابخانه درخاندان ذوالریاستین تا آنجا که نویسنده آگهی دارد خوشبختانه بجاست .

۳۹۳ - کتابخانه نشاط . تهران : میرزا عبدالوهاب معتمدالدوله نشاط اصفهانی شاعر و منشی و خطاط دربار فتحعلیشاه کتابخانه قابل ملاحظه‌ای فراهم آورده بود که بعدها متفرق شد و از نسخه‌های کتابخانه او که همه آنها خط و امضای نشاط را در پشت برگ اول خود دارند در کتابخانه‌های خصوصی بسیار میتوان دید .

۳۹۴ - کتابخانه ایلیکی . شیراز : محمدقلی خان قشقائی ایلیکی فارس در سال ۱۲۶۵
در شیراز کتابخانه بزرگی بوجود آورد . کتابخانه او نیز وسیله بازماندگانش متفرق شد و
نسخه‌هایی چند از آن در کتابخانه مجلس شورای ملی است از جمله خلاصه عباسی بشماره ۴۸۵۵ را که
نسخه‌ای نفیس است میتوان یاد کرد .

۳۹۵ - کتابخانه مهندس الممالک غفاری . تهران : مهندس الممالک فرزند ابراهیم
غفاری در ریاضیات تألیفات متعدد دارد او نخستین کسی است که برای اصطلاحات علمی ریاضی
در زبان فارسی معادل وضع کرد و در حقیقت بنیان‌گذار اصطلاحات علمی جدید زبان فارسی است.
کتابخانه مهندس الممالک یکی از کتابخانه‌های معتبر علمی ایران بود کمتر کتابخانه‌ای مانند آن
مجموعه کاملی از کتابهای ریاضی ایرانی و نجوم و هیأت داشت تا آنجا که نویسنده آگاه است
تا سنوات اخیر این کتابخانه در خاندان آن فقید باقی بود .

۳۹۶ - کتابخانه سردار کبیر جمشید . تهران : سردار کبیر از عاشقان و شیفتگان ادب
و فرهنگ فارسی بود و به همین نظر کتابخانه‌ای از آثار گویندگان و نویسندگان ادب فارسی
فراهم آورده بود که بیشتر آنها را نسخه‌های نفیس خطی و نادرالوجود تشکیل میداد . پس از
مرگش بیشتر کتابهای کتابخانه او به مجلس شورای ملی فروخته شد و بعنوان نمونه میتوان از
نسخه کتاب بیان محمود که تذکره است و بشماره ۸۹۵ ثبت گردیده یاد کرد .

۳۹۷ - کتابخانه امیر نظام گروسی : امیر نظام گروسی از منشیان و خوشنویسان و رجال
کاردان دوران قاجار است . مردی ادیب و سخن‌سنج بود و در طی مدت عمر طولانی‌اش بسائقه
ادب دوستی کتابخانه نفیسی فراهم آورد که در اواخر عمرش آن را بگروس منتقل ساخت ولی
در گروس در وقایع الوار دستخوش غارت شد و آنچه از کتابخانه او در تهران و یا گروس باقی‌مانده
بود بازماندگانش بکتابخانه مجلس شورای ملی فروختند .

۳۹۸ - کتابخانه رضاقلیخان هدایت . تهران : رضاقلیخان هدایت معروف به لله باشی
از نویسندگان و سخنوران پرکار دوران قاجار است .
کتابخانه هدایت از بزرگترین کتابخانه‌های دوران قاجار بشمار است . نسخه‌های بسیار
نفیس و نادر این کتابخانه از ذخایر گرانقدر ادبی ایران بوده و هست . پس از درگذشت هدایت
مدت زمانی تا اواخر سلطنت احمد شاه این کتابخانه در خاندان هدایت نگاهداری می‌شد
سپس متفرق گردید و تعدادی از آنها به کتابخانه‌های خارج از کشور انتقال یافت و تعدادی نیز
بکتابخانه ملی ملک فروخته شد . از جمله این نسخه‌های نفیس میتوان از تذکره عرفات العاشقین
یاد کرد که بکتابخانه ملک فروخته شده است و در آن کتابخانه موجود است .

۳۹۹ - کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار : میرزا حسن خان مشیرالدوله سپهسالار بانی
مدرسه و مسجد سپهسالار کتابخانه معظمی برای مدرسه سپهسالار فراهم آورد . در آغاز تأسیس
چهار هزار جلد کتاب برای کتابخانه مدرسه خریداری کرد که قسمت مهمی از آن کتابهای
کتابخانه اعتضاد السلطنه بود . در این کتابخانه نسخه‌های نفیس و گرانقدر بسیار است که
ضمن فهرست بچاپ رسیده آن معرفی شده است . این کتابخانه با توجهاتی که اکنون بدان
مبذول میگردد در حدود ۱۱۱۵۰ جلد کتاب دارد و از کتابخانه‌های مهم و معتبر شهر تهران
بشمار است .

۴۰۰ - کتابخانه ظهیرالدوله . تهران : ظهیرالدوله که از آزاد فکran و روشن‌بینان
و پیروان صفی‌علیشاه بود در تهران کتابخانه بسیار نفیسی فراهم آورد که در روز واقعه بتوپ
بستن مجلس شورای ملی بدست اوباش و اراذل غارت شد و کتابهای آن متفرق گردید .